

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه قم
مرکز تربیت مدرس

پایان نامه کارشناسی ارشد مدرّسی الهیات و معارف اسلامی

صدقه در قرآن

(احکام فقهی، آداب و آثار تربیتی آن) ۳۰ / ۱۰ / ۱۳۸۱

رئیس هیأت مدیران علمی ایران
مستشار

استاد راهنما:

حجة الاسلام والمسلمین دکتر محمدتقی دیاری

استاد مشاور:

حجة الاسلام والمسلمین دکتر محمد ذبیحی

نگارش: حسین حجّت خواه

سال ۱۳۸۱

۵۸۴۶۲

مرکز تربیت مدرس

مرکز اطلاعات
و
مدارک علمی ایران

واحد انتشارات

تقدیم به:

تقدیم به یگانه مرد عالم هستی و ساقی عالم امکان، همای رحمت و آیت خداوند، امید بینوایان و نوازشگر یتیمان، انفاق‌گر در حال رکوع، سرسلسله امامت و ولایت، امیر مؤمنان علی علیه السلام؛ آن‌که با صدقه جان، مال، علم و ایمان، جهانی را از سرچشمه حیات مادی و معنوی و علمی و عرفانی خویش، بهره‌مند ساخت و در میدان انفاق و ایثار، گوی سبقت را از همگان ربود.

تقدیر و تشکر:

با سپاس و تشکر از اساتید ارجمند در مرکز تربیت مدرس دانشگاه قم، حجج اسلام و المسلمین دکتر محمد تقی دیاری و دکتر محمد ذبیحی، که با زحمات بی شائبه و راهنمایی‌های خالصانه، اینجانب را سرشار از محبت و عنایت خود نمودند.

و سپاسگزاری از دوست دانشمند جناب آقای محمد خامه‌گر، که با نظرات و پیشنهادات خود، در این راه خطیر یاریم نمود.
و نیز تقدیر و تشکر از کتابخانه مرکز فرهنگ و معارف قرآن، و کتابخانه و بانک اطلاعات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، که کمال همکاری را با اینجانب داشتند.

چکیده

رساله حاضر، پژوهشی در مورد صدقه می‌باشد و از منظر قرآنی، به بحث در باره آن، پرداخته است؛ گرچه به تناسب، نقش صدقه در لغت، فقه و روایات نیز مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین صدقه، مرادف با «انفاق فی سبیل الله و به قصد قربت و رضای خدا» دانسته شده است، که به دو معنای اصلی و گسترده استعمال گردیده است؛ معنای اصلی بخشش مالی به قصد قربت، و معنای گسترده، احسان و معروف می‌باشد.

پژوهش حاضر در پنج فصل تنظیم گشته است؛

در فصل نخست، با عنوان کلیات، به بررسی مفهوم واژه «صدقه» در لغت فقه، قرآن و روایات پرداخته شده و نوع ارتباط صدقه با واژگان وابسته، از قبیل انفاق، احسان، خمس، زکات، قرض الحسنه، وقف، هبه، نذر، کفاره و... بررسی شده است و بیان شده که انفاق به لحاظ انگیزه، اعم از صدقه است؛ زیرا انفاق، ممکن است به قصد رضای خداوند نباشد، اما صدقه حتماً باید به قصد تقرب و رضای خدا باشد. همچنین به پیشینه تاریخی صدقه در ادیان الهی و دین مبین اسلام اشاره شده و اهمیت صدقه، پاداش‌های دنیایی و آخرتی صدقه، صدقه‌های برتر و تمثیل‌ها و تشبیهات قرآنی در مورد صدقه بیان شده است و نیز روش‌های مختلف تشویق به صدقه، در آیات و روایات و کلام بزرگان، آورده شده است. فصل دوم، که حجیم‌ترین فصل کتاب می‌باشد، به بیان اقسام و انواع صدقه، و بیان احکام و آثار هر یک، اختصاص یافته است. در این فصل، صدقه از دو حیث مورد تقسیم قرار گرفته است؛ از نظر متعلق آن، به صدقه مادی و معنوی، و از نظر حکم فقهی، به صدقه واجب و مستحب تقسیم شده است که هر یک، به اقسام و انواع دیگری، تقسیم گردیده‌اند.

در فصل سوم، انگیزه‌های صدقه‌دهندگان، موارد مصرف صدقه و خمس و زکات، و نیز نوع برخورد گروه‌های انسانی با صدقه مورد بحث قرار گرفته و به این نکته اشاره شده است که به خاطر لحاظ شدن «قصد قربت» در معنای صدقه، فقط انگیزه‌های الهی و انسانی در مورد صدقه مطرح است؛ به خلاف انفاق، که ممکن است به انگیزه‌های غیرخالصانه و دنیایی باشد.

فصل چهارم، در مورد زمانهای مناسب تر صدقه دادن، از دیدگاه قرآن و روایات است؛ و نیز آداب و شرایط صدقه، و موانع و آفات آن، مورد بحث قرار گرفته است و اساس موانع صدقه و انفاق، دو چیز دانسته شده است؛ شیطان و بخل.

در فصل پنجم، آثار فردی و اجتماعی صدقه، و نیز عواقب و پیامدهای ترک آن، مورد بررسی قرار گرفته است و نشان داده شده که صدقه، آثار و برکات فراوانی، در زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها دارد و سبب تربیت صحیح و رشد معنوی و اخلاقی، و رستگاری و سعادت دنیایی و آخرتی آنان می‌شود. و بر عکس، بی‌توجهی و سستی در صدقه، و نیز ترک آن، چه آثار زیان‌باری برای فرد و جامعه دارد.

همچنین در پژوهش حاضر، سعی شده است که در راستای روشنگری نسل جوان و دانشجویان عزیز، به برخی شبهات و سؤالات در مورد صدقه و اقسام آن و نیز دیدگاه اجتماعی و اقتصادی اسلام در مورد مباحثی مانند فقر و غنا پاسخ داده شود.

فهرست مطالب

۱	پیشگفتار.....
۶	فصل اول: کلیات.....
۷	گفتار اول: واژه صدقه.....
۷	الف) صدقه در لغت.....
۹	ب) صدقه در فقه.....
۱۰	ج) صدقه در قرآن.....
۱۳	د) صدقه در روایات.....
۱۷	ه) گستره معنای صدقه.....
۱۷	صدقه و انسان سازی.....
۱۸	وسعت معنای انفاق و صدقه.....
۱۹	معنای گسترده صدقه.....
۲۰	نتیجه.....
۲۱	گفتار دوم: پیشینه تاریخی صدقه.....
۲۱	الف) صدقه در ادیان الهی.....
۲۳	ب) صدقه در اسلام.....
۲۴	صدقه پیامبر ﷺ.....
۲۴	ایثار دیگری بر خویش.....
۲۶	صدقه اهل بیت ﷺ.....

۲۸	گفتار سوم: اهمیت صدقه
۳۰	اهمیت صدقه در آیات
۳۳	اهمیت صدقه در روایات
۳۵	روایتی در فضیلت صدقه
۳۶	گفتار چهارم: پاداش صدقه
۳۷	پاداش‌های دنیایی
۳۸	پاداش‌های اخروی
۴۰	گفتار پنجم: صدقه‌های برتر
۴۰	صدقه‌های برتر در قرآن
۴۳	صدقه‌های برتر در تاریخ و روایات
۴۳	۱. صدقه و انفاق برای ترویج دین
۴۴	۲. صدقه در زمان حیات
۴۴	۳. یاری ستمدیده و ناتوان
۴۵	امام کاظم <small>علیه السلام</small> و یاری ستمدیده
۴۶	محمد <small>صلی الله علیه و آله</small> و پیمان حلف الفضول
۴۷	امام علی <small>علیه السلام</small> و یاور مظلومان
۴۸	اسلام و یاری مظلوم
۴۸	۴. صدقه به نزدیکان و خویشان
۴۹	۵. سیراب کردن دیگران
۴۹	۶. آشتی دادن دیگران
۴۹	۷. صدقه زبان
۵۰	گفتار ششم: ترغیب به صدقه
۵۰	ترغیب به صدقه در قرآن

۵۵	سفارش به صدقه در روایات
۶۲	گفتار هفتم: تمثیل‌ها و تشبیه‌های قرآنی
۶۲	پاسخ به یک پرسش
۶۷	فصل دوم: صدقه؛ اقسام و انواع آن
۶۸	گفتار اول: صدقه مادی
۶۹	ارزش‌های عالی انسانی
۷۰	انفاق امام حسن مجتبی <small>علیه السلام</small>
۷۱	جود و سخاوت، ریشه انفاق
۷۴	سخاوت و اهل بیت <small>علیهم السلام</small>
۷۴	معنی سخاوت
۷۶	سخاوت از دیدگاه قرآن
۷۴	سخاوت در مکتب امامان <small>علیهم السلام</small>
۷۴	شیوه سخاوتمندانه پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small>
۸۲	قرض الحسنه در زندگی امامان <small>علیهم السلام</small>
۸۳	معنی قرض الحسنه
۸۴	قرض الحسنه در قرآن
۸۶	اهتمام امامان <small>علیهم السلام</small> به قرض الحسنه
۸۶	گفتار امامان <small>علیهم السلام</small> در پاداش قرض دادن
۸۷	مجازات ترک کننده قرض، با تمکن
۸۸	شیوه امامان <small>علیهم السلام</small> در رابطه با قرض
۹۳	امامان <small>علیهم السلام</small> و حمایت از بدهکاران مستضعف
۹۴	احسان شاگرد امام کاظم <small>علیه السلام</small> به بدهکار

۹۶	گفتار دوم: صدقه معنوی
۹۶	صدقه جان
۹۷	قداست شهید
۹۸	به حق پیوستگی شهید
۹۹	حق شهید
۱۰۱	صدقه از رزق
۱۰۱	انفاق از «خیر»
۱۰۲	صدقه با عفو و گذشت
۱۰۳	احسان و صدقه معنوی
۱۰۳	معنی احسان
۱۰۴	مشتقات حُسن
۱۰۴	معنی احسان در قرآن و روایات
۱۰۵	اهمیت نیکوکاری
۱۰۵	فرمان به نیکوکاری
۱۰۵	تمایل به نیکی
۱۰۶	هدف از آفرینش
۱۰۷	ارزش انسان، به اندازه نیکوکاری
۱۰۷	بزرگی کار خیر
۱۰۷	زیبایی احسان
۱۰۷	نیکی، عبادت است
۱۰۸	باید بر نیکی افزود
۱۰۸	بخشش به نیازمند
۱۰۸	آرزوی دوزخیان

۱۰۸	انسان در بین نیکویی ها
۱۰۹	نکاتی پیرامون احسان
۱۰۹	۱. خصلت مؤمن
۱۰۹	۲. مؤمن و کار نیک
۱۱۰	۳. پیشی گرفتن در کار نیک
۱۱۰	۴. کار نیک، آسان تر است
۱۱۱	۵. دانش، ریشه نیکی ها
۱۱۱	۶. راههای دستیابی به نیکی ها
۱۱۲	۷. خرد، راهنمای هر خیری
۱۱۲	۸. شناخت خیر و اهل آن
۱۱۲	۹. آغاز کار خیر از خویشتن
۱۱۲	۱۰. همکاری در عمل نیک
۱۱۲	۱۱. بهتر از نیکی
۱۱۲	۱۲. به سرانجام رسانیدن کار خیر
۱۱۵	۱۳. شکر بعد از احسان
۱۱۵	۱۴. نیکی در برابر نیکی
۱۱۵	۱۵. بدی در برابر نیکی
۱۱۶	۱۶. نیکی و ناسپاسی
۱۱۶	نمودار اقسام صدقه
۱۱۸	گفتار سوم: صدقه واجب
۱۱۸	زکات
۱۱۹	زکات در لغت
۱۱۹	زکات در قرآن

- ۱۲۱ زکات از دیدگاه فقها
- ۱۲۳ جایگاه زکات و مشروعیت آن
- ۱۲۳ زکات در نعمتهای مادی و معنوی
- ۱۲۷ سهولت و آسانی در امر زکات
- ۱۲۹ فلسفه زکات چیست؟
- ۱۳۰ خمس
- ۱۳۱ خمس در قرآن
- ۱۳۲ آرای مفسران
- ۱۳۳ خمس از منظر روایات
- ۱۳۳ الف) نخستین کسی که خمس پرداخت
- ۱۳۴ ب) عدم جواز تصرف در مال خمس نداده
- ۱۳۵ ج) خمس، حق آل محمد علیهم السلام
- ۱۳۶ د) کسی که خمس نمی پردازد
- ۱۳۶ نقش خمس
- ۱۳۶ الف) گسترش معارف اهل بیت علیهم السلام
- ۱۳۶ ب) پشتوانه دین
- ۱۳۷ ج) استقلال فرهنگی
- ۱۳۷ آیا «خمس» مزد رسالت است؟
- ۱۳۸ آیا خمس، تقویت امتیاز طبقاتی نیست؟
- ۱۳۹ نفقه همسر
- ۱۴۰ ۱. شرایط وجوب
- ۱۴۰ ۲. مقدار مخارج
- ۱۴۰ ۳. زمان دریافت

- ۱۴۱..... ۴. صرفه جویی و پس انداز.....
- ۱۴۱..... ۵. نحوه پرداخت خرجی.....
- ۱۴۱..... نفقه خویشان.....
- ۱۴۱..... نفقه فرزندان.....
- ۱۴۳..... نفقه پدر و مادر.....
- ۱۴۳..... نیکی به پدر و مادر.....
- ۱۴۳..... احسان به پدر و مادر چیست؟.....
- ۱۴۴..... خوبی ها فراموش نمی شود.....
- ۱۴۵..... آزار والدین، آزار خدا و پیامبر است.....
- ۱۴۶..... تذکر امام صادق (علیه السلام).....
- ۱۴۷..... آثار زیانبار عقوبت.....
- ۱۴۷..... الف - مفاسد اجتماعی.....
- ۱۴۸..... ب - زیانهای فردی.....
- ۱۴۸..... ۱. ذلت و درماندگی.....
- ۱۴۸..... ۲. رد شدن نماز.....
- ۱۴۸..... ۳. محروم شدن از لطف خدا.....
- ۱۴۹..... ۴. برخوردار نشدن از بوی بهشت.....
- ۱۵۰..... نفقه سایر خویشاوندان.....
- ۱۵۰..... صله رحم و پیوستن با خویشان.....
- ۱۵۱..... نیازهای ضروری اسلام و مسلمین.....
- ۱۵۲..... نذر.....
- ۱۵۲..... نذر مجازاتی و تبرّعی.....
- ۱۵۲..... نذر در قرآن.....

۱۵۴	نذر در شریعت‌های گذشته
۱۵۵	مسایلی چند در باب نذر
۱۵۶	کفاره تخلف نذر
۱۵۶	کفاره
۱۵۷	کفاره در قرآن
۱۵۸	اقسام کفاره
۱۶۰	احکام کفارات
۱۶۰	گفتار چهارم: صدقه مستحب
۱۶۲	اقسام صدقه مستحب
۱۶۲	الف) صدقه جاریه
۱۶۵	صدقه جاریه در قرآن
۱۶۵	وقف
۱۶۶	واژه وقف
۱۶۶	اقسام وقف
۱۶۷	شرایط وقف
۱۶۸	احکام وقف
۱۶۸	ب) صدقه غیر جاریه
۱۶۸	صدقه پنهان و آشکار
۱۷۱	صدقه شبانه و روزانه
۱۷۲	صدقه در گشایش و تنگدستی
۱۷۲	فصل سوم: صدقه؛ انگیزه‌ها و مصارف آن
۱۷۴	گفتار اول: انگیزه‌های صدقه‌دهندگان

۱۷۷	ترویج دین
۱۷۹	محبت و دوستی خداوند
۱۸۰	دوستی بندگان خدا
۱۸۱	شکر نعمت
۱۸۲	کفتار دوم: موارد مصرف صدقه
۱۸۴	الف) مصارف صدقه واجب
۱۸۴	مصارف زکات
۱۸۵	۱. فقرا (نیازمندان)
۱۸۶	۲. مساکین (بینوایان)
۱۸۶	۳. عاملین (کارگزاران)
۱۸۶	۴. ترغیب به اسلام (مؤلفه القلوب)
۱۸۷	۵. آزادی بندگان (فی الرقاب)
۱۸۷	۶. بدهکاران (غارمین)
۱۸۸	۷. سبیل الله (در راه خدا)
۱۹۰	۸. ابن السبیل (در راه ماندگان)
۱۹۱	مصارف خمس
۱۹۴	فلسفه سهم سادات
۱۹۵	چگونگی پرداخت خمس
۱۹۶	مخارج خویشان
۱۹۸	شرایط دریافت کننده خرجی
۱۹۹	شرایط پرداخت کننده خرجی
۲۰۰	خودداری از پرداخت
۲۰۰	ب) مصارف صدقه مستحب